

FÁZE JAZYKA

Nejstarší egyptština je v principu ta verze egyptštiny, kterou byla zapsána skupina hieroglyfických textů zvaná Texty pyramid. Byly vytesány uvnitř pyramid králů a jejich královen od doby Venise v 5. dynastii (asi 2200 př. Kr.) a tvoří je soubor říkání, rituálů a popisů cesty do zásvětí, jež měly být králi k užitku po jeho smrti. Podle tehdejších představ měl být král schopen pomocí těchto textů odvrátit nebezpečí, komunikovat s bohy, které na své cestě k posmrtnému životu potká, a získat použitím těchto textů větší moc a magické schopnosti. Navíc tak mohl uskutečnit přechod ze smrti k životu jako hvězda a spojit se s cirkumpolárními (tj. za obzor nikdy nezapadajícími) hvězdami, dušemi bohů. Mohl se stát Usirem, králem zásvětí, nebo se proměnit ve světlo a sloužit slunečnímu bohu Reovi v jeho sluneční bárce, která každodenně křížovala nebesa. Texty pyramid zahrnují větší množství žánrů, od zpěvů a hymnů až po příběhy a poezii, což naznačuje, že nemají jednotný původ. Soudí se nicméně, že tyto texty představují vyvrcholení nejstarší víry a představ o královských rituálech vztahujících se k identitě krále a jeho vztahu s bohy. Egyptané došli k závěru, že je důležité zachytit potřebná říkání psanou formou, aby je král nezapomněl a měl je připraveny ke snadnému použití. Z tohoto důvodu se tesaly na stěny královy pohřební komory kolem jeho mumifikovaného

těla v sarkofágu. V této fázi texty nedoprovázely žádné scény či vyobrazení postav a znaky byly vyplněny zelenou nebo modrou barvou. Soubory pravděpodobně pořizovali kněží a mudrci koncem Staré říše. Starší Džoserova stupňovitá pyramida a velké pyramidy v Gíze jsou naopak zcela nepopsané; je ovšem možné, že tito králové používali ranější verze Textů pyramid psané snad na papyru, jež jsou nyní ztraceny. Texty pyramid představovaly základ pozdějších náboženských textů známých jako Texty rakví (Střední říše) a Kniha o tom, co je v podsvětí (od Nové říše), jež měly širší využití.

Velký význam rovněž mělo sepsání Palermské desky během 5. dynastie. Jde o část chrámové zdi s královskými anály, jako jsou ty z již zmíněných tabulek z 1. dynastie. V této době došlo k něčemu, snad k politické nestabilitě, kvůli čemuž se kodifikace a shromažďování dřívějších záznamů stalo pro krále prioritou. Popud shromažďovat, opisovat a upravovat texty znovu a znovu se pak udržel po celé egyptské dějiny a poukazuje na legitimizující moc hieroglyfických zápisů.¹

Nejstarší egyptštinou byly psány i další dokumenty. Dochovaly se autobiografické nápisy v hrobkách hodnostářů, královské dekrety, několik málo hieratických papyrů obsahujících dopisy a slavný soubor chrámových archivních dokumentů zvaných abúsírské papyry. Všechny tyto památky však představují jen malý zlomek dnes

ztraceného korpusu textů. Hlavním rozdílem mezi nejstarší egyptštinou a pozdějšími podobami jazyka je slovesná struktura s několika flektivními (ohebnými) formami² a zcela bez pseudoverbální konstrukce.³ Pokud jde o zápis jazyka, psaní sufixu první osoby „já“ a „mě“ či „můj“ se často vynechává a hláskování slov je často těžkopádné a plné, kdy každý zvuk je pečlivě zastoupen někdy i více než jednou. V Textech pyramid se setkáváme s neochotou rozdělovat slova, jež by přetekla z jednoho svislého sloupce do druhého, takže na konci sloupce někdy zůstávala mezera. Celkem je z této fáze známo asi tisíc hieroglyfických znaků.⁴

Střední (klasická) egyptština byla později samotnými Egypťany pokládána za klasickou formu egyptského jazyka. Šlo o nejdéle používanou fázi egyptštiny vůbec. Používala se k zapisování všech typů textů ve Střední říši a v pozdějších dobách, až do sklonku staroegyptské kultury, se jí psaly monumentální texty (v hrobkách a chrámech). Hláskování slov se v této fázi ustálilo díky palácovým školám, což přineslo omezení používaných hieroglyfů asi na 750 znaků. Hieroglyfické písmo se k zápisu monumentálních a náboženských textů udrželo až do Ptolemaiiovské a Římské doby, kdy se používalo přes 7 000 různých znaků. Pokud jde o gramatiku, obě rané formy jazyka dávaly přednost pořadí slov sloveso–podmět–předmět s použitím sloves. Tato struktura je známa jako syntetický vzorec věty. Slo-

veso ve svém zápisu nese všechny informace ohledně času a způsobu a posléze jsou k němu připojeny i všechny informace o podmětu a předmětu.

Novoegyptština se od klasické egyptštiny zásadně liší svým systémem zápisu, gramatikou a slovní zásobou. Došlo ke změně vedoucí k více nepřímému psaní slovesných forem, kdy je podmět uveden částicí nebo frází, která může objasnit i čas a způsob. Sloveso se tedy ocitá na vedlejšími místě. Tento analytický vzorec tedy přechází k pořadí slov podmět–sloveso–předmět.

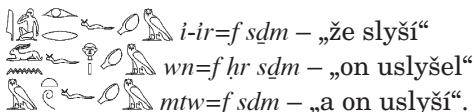
Klasická egyptština

 sdm=f sloveso (slyšet, přítomný čas) plus připojený podmět (on) – „on slyší“

Novoegyptština

 ir=f sdm sloveso (dělat) s připojeným podmětem (on), skutečná činnost (slyšet) – „on slyší“

V klasické egyptštině se drobné variace času odrážely v mluvené řeči, ale neobjevovaly se v zápisu. V novoegyptštině se mohou drobné odlišnosti v času a významu zachytit pozměněním úvodního elementu a ponecháním samotného slovesa. To znamená, že se mění zápis pro význam, čas a způsob, ale ne zápis samotného slovesa. To umožnilo vznik forem jako:

Všimněme si, že ve všech případech si sloveso ponechává tutéž formu zápisu a stejnou pozici ve větě, avšak všechny informace o něm nese měnící se první element.

Novoegyptština rovněž obsahuje vypůjčená cizí slova jako názvy cizích měst, neegyptských věcí (obdoba např. slova „suši“) nebo slova přejatá do běžného užívání jako egyptské *r-bi* „ven“ (obdoba např. *s par excellence*). Příklad takové výpůjčky ze semitských jazyků je výraz pro „moře“ jm „jom“. Tato změna odráží čím dál kosmopolitnější povahu egyptské společnosti, jež se rozvíjela zejména v hlavním městě Memfidě od počátku Nové říše. Toto město muselo být jedním z velkých tavicích kotlů kultur a jazyků starověkého světa, a protože šlo o hlavní město Egypta, určoval jazyk, jímž se zde mluvilo, vývoj jazyka v celé zemi. Od Nové říše (ne-li dříve) dochází k rozpadu jednotné literární tradice: na jedné straně zde jsou monumentální texty psané hieroglyfy klasické egyptštiny, na straně druhé dokumenty a literární texty psané novoegyptštinou hlavně v hierati-ce. Klasická egyptština se stala v určitém smyslu mrtvým, tj. zakonzervovaným jazykem, asi jako

latina užívaná ve středověké Evropě, zatímco samotný egyptský jazyk se nadále vyvíjel a měnil. I novoegyptské texty psané v hieroglyfech vypadají odlišně, jako například Hymnus na Atona z Achetatonu. Větší množství malých znaků je zde smáčknuto do bloků slov a volná místa vyplňují často malé svislé čárky nebo znaky t.

Novoegyptštinu vystřídalo v 7. století př. Kr. „nové“ písmo, jež zachycovalo rozvinutější formu jazyka; obojí je známo jako démotština. Je možné, že písmo se vyvinulo v Sajích, jež byly v té době hlavním městem Egypta, ale pravděpodobnější je, že písaři z Memfidy a Saji na vývoji tohoto písma pracovali ke vzájemnému prospěchu společně. Jejich cílem bylo, aby se Egypt postavil znovu pevně na nohy po invazi a vládě nubijských králů.

Démotština připomíná hieroglyfy mnohem méně než jakékoli písmo předtím, a i když svou podobu původně v zásadě od hieroglyfů odvozuje, je velice kurzívní a píše se jí výhradně zprava doleva. Jazyk vykazuje pokračování vývoje gramatických struktur z novoegyptštiny a zdá se, že spojovacím článkem ve vývoji je fáze egyptštiny známá jako „abnormální hieratika“. Písmo jeví tendenci k používání zvláštních determinativů pro slovesa a dalších pro podstatná jména a je metodičtější v psaní plurálových forem podstatných jmen s použitím plurálového indikátoru (znak označující množné číslo substantiv). Užívá se pro psaní stej-

né škály textů, včetně povídek, modliteb, dopisů, satebních smluv, nákupních seznamů, věšteg a podobně. Všechny tyto texty nám přinášejí velké množství poznatků o životě ve starověku.

Démotština má pověst jazyka, který je těžké se naučit, a rozsáhlé démotické texty dnes skutečně umí přečíst a překládat jen několik lidí na světě. Některé démotické texty najdeme pečlivě zapsány v chrámech, na pohřebních stélách a úředních dekretech. Jako jazyk každodenního života byla slyšet na každém trhu, ve všech ulicích a všech domech v Egyptě. Pro většinu Egyptanů této doby byly hieroglyfy z hlediska běžného života čímsi vzdáleným. Úřední ptolemaiovské dekry zachycující chrámové donace (dary), jako je Rosettská deska nebo Kanopský dekret, obsahovaly stejný text zapsaný ve třech odlišných jazycích: řecky (pro tehdejší vládnoucí administrativu), hieroglyfy (pro bohy) a démoticky (pro všechny ostatní). Škála jazyků odráží vrstvy tehdejší egyptské společnosti a linie komunikace. Démotštinu lze rozdělit do chronologických fází: raná (sajské a perské období), ptolemaiovská a římská, s posledním datovaným textem kolem roku 450 po Kr. v chrámu na Fílé. Rozdíly ve fázích démotštiny jsou znatelné ve slovní zásobě, syntaxi (jež se navíc mohla lišit i v různých částech země) a rukopisu (jenž se lišil u jednotlivých písařů).

Poslední fáze egyptského jazyka je doložena od 2. století po Kr. V této době byl Egypt součástí

Římské říše, jež se pomalu christianizovala. Koptština se používala k šíření křesťanského poselství v Egyptě a k překládání křesťanských textů, zejména Nového zákona a Kristova života, do jazyka, kterým se v Egyptě mluvilo. Zdá se nicméně, že „stará koptština“ byla vyvinuta v zásadě k zapisování magických textů, u kterých bylo nesmírně důležité přesné vyslovování slov. Tento jazyk byl vlastně démotštinou v pozdní fázi, ale zapisoval se jiným písmem. Poprvé v dějinách Egypta šlo o alfabetské (jednokonzonantní) písmo. Od 2. století po Kr. se k psaní egyptského jazyka užívala řecká písmena, a protože egyptština měla určité znaky (a jazyk určité zvuky), které v řečtině k dispozici nebyly, písaři si vypůjčili několik znaků z démotštiny a používali je spolu s řeckou abecedou.

ϣ od , ϣ od , ϣ od , ϣ od , ϣ od

Výsledné písmo, jazyk a kultura křesťanského Egypta jsou známy jako koptština. Egyptští křesťané čili Koptové tvoří jednu z největších náboženských a kulturních menšin v moderním islámském Egyptě a koptština se alespoň teoreticky stále používá, alespoň při liturgii v koptských (křesťanských) kostelech. Jako mluvený jazyk se přestala používat v 16. století. Roku 641 po Kr. do Egypta vpadli Arabové, kteří přinesli nejen islámské náboženství, ale také arabský jazyk. Křesťan-

ství a koptština tak byly do velké míry nahrazeny. Koptština je cenná pro studium staré egyptštiny, protože může napomoci porozumět syntaxi a slovní zásobě egyptštiny a více než cokoli jiného naznačuje zvuk egyptštiny, uchovává některá slova a snad i rytmus jazyka.

Skutečná výslovnost egyptštiny ovšem není známa, i když na toto téma byla provedena řada studií. Nikdo živý nikdy neslyšel mluvenou starou egyptštinu, takže i když ji můžeme číst a rozumíme jí, není možné ji přesně vyslovovat. Koptské ⲛⲣⲡ „é-rep“, víno, naznačuje, jak znělo staroegyptské slovo pro víno .

Srovnání koptštiny a staré egyptštiny

	<i>sn</i>	CON	„son“	bratr
	<i>itrw</i>	ⲈⲓⲠⲟⲡ	„eje-ór“	řeka
	<i>wn</i>	ⲠⲮⲠⲈⲐⲎ	„wej-in“	světlo
	<i>w^cb</i>	ⲠⲮⲠ	„wop“	být čistý
	<i>w^cb</i>	ⲠⲮⲐⲎⲔ	„wejeb“	kněz
	<i>w^cb</i>	ⲠⲮⲠⲠⲔ	„wáb“	být čistý/svatý

Mnoho slov často s křesťanskou konotací bylo přímo vypůjčeno z řečtiny. Celkový obrázek tohoto jazyka je ještě o něco složitější, protože koptština zachovává několik dialektů egyptštiny, kterými se mluvilo v různých oblastech Egypta. To mohlo odrážet situaci ze starověkého Egypta, kde každý region měl vlastní způsob vyslovování egyptštiny

a pravděpodobně také odlišné gramatické idiomy. Koptština se rozděluje na sahidský (Horní Egypt), bohairský (Dolní Egypt), fajjúmský (oblast Fajjúmu) a achmímský (oblast v Horním Egyptě) dialekt, mohlo jich ovšem existovat i více. Je obtížné postihnout lokální dialekty v dochovaných egyptských textech, což naznačuje, že jednou z úloh tohoto rigidního jazyka bylo vytvořit všezahrnující jazyk srozumitelný po celé zemi zejména pro administrativu, kdežto lidé měli nadále své vlastní verze egyptštiny.

Gramatika

Egyptština stejně jako jiné jazyky má celou řadu gramatických pravidel o větné stavbě. Jsou zde podstatná jména (názvy věcí), přídavná jména (popisné výrazy, charakterizace), příslovce (doplňující informace o činech) a slovesa (výrazy popisující činnost). Slovesa rozlišují čas (události v minulosti, přítomnosti či budoucnosti), vid (druh činnosti, ukončený či opakovaný), způsob (oznamovací – vyjádření skutečností, nebo podmiňovací – závisející na něčem jiném, či rozkazovací), a rod (činný – aktivní činnost prováděná subjektem, trpný – pasivní činnost prováděná na subjektu). Slovosled v klasické egyptštině se liší od západních jazyků: slovesa většinou stojí na počátku věty, „vychází muž ze svého domu“;

přídavná jména následují po slově, které popisují, „je písarem, skvělým, pozorným“; věty jsou vystavěny z myšlenkových bloků v gramatické konstrukci: „*slunce s měsícem* na obloze“ obsahuje tři základní myšlenky: (i) „slunce a měsíc“, (ii) co dělají? „na“ a (iii) kde „na obloze“. Celá věta se potom čte „slunce a měsíc jsou na obloze“. Egyptština neměla až do novoegyptštiny určitý a neurčitý člen a v mnoha větách ani výraz pro „je“ a „jsou“. Hlavní koncepční rozdíl mezi angličtinou nebo češtinou a egyptštinou spočívá v tom, že egyptština užívá indikátory, např. zvláštní slova (částice) nebo konstrukce (slovosled), které plní funkci hvězdiček použitých výše k vyznačení platnosti určitých myšlenek, nebo konvertory k vyznačení změn ve významu věty.

Další aspekty jazyka jako důraz byly v egyptštině patrně důležité a vyjadřují se opět jinak než v angličtině nebo češtině. Například věta „on jde do svého domu“ přirozeně klade určitý důraz na subjekt „on“ již tím, že slovo „on“ stojí ve větě jako první. V egyptštině při normálním slovosledu sloveso stojí první, a proto se pro zdůraznění něčeho jiného než slovesa používají různé triky nebo speciální gramatické formy. Máme tedy ekvivalenty následujících vět v závislosti na tom, jaký výraz je v kontextu činnosti či příběhu nejdůležitější:

„ON jde do svého domu“

„JDE on do svého domu“

„DO SVÉHO DOMU jde on“.

Může to vypadat jako malý rozdíl, ale v kontextu některých egyptských textů jako hymnů, modliteb a literárních děl, které mají složitý symbolismus a ideologii, má význam každá nuance. Různé jemné rozdíly v gramatice mění důraz nebo čas jsou zásadní pro naše porozumění textu. Studentu egyptského jazyka to již od začátku naznačuje, že idea jazyka, jak se používá a jak zní, se bude lišit od jazyků, kterými se mluví a píše v Evropě. Při studiu egyptštiny se člověk musí naučit jiný způsob myšlení i jiný způsob vyjadřování a osvojit si jiné kulturní zázemí. To jej však nemusí odradit; výzva naučit se egyptštině se tak stává ještě více vzrušující a umožňuje nahlédnout hlouběji do dávných myslí, myšlenek, dějů a životů.

Zpracování egyptské věty má tedy tyto fáze:

- (i) vysvětlení, jak je fráze zapsána: zleva doprava s honorifickou transpozicí prvního znaku s významem „král“, který je považován za nejdůležitější ze všech znaků
- (ii) transliterace: *ḥtp di nisw* (rozdělení na jednotlivá slova spolu s naznačením výslovnosti)
- (iii) vysvětlení, jak je fráze vystavěna (gramatika a syntax): relativní věta
- (iv) překlad: „dar, který dává král“
- (v) porozumění frázi: jedna z nejběžnějších frází na egyptských zádušních památkách; odkazuje

na výhody a dary přidělené králem pro majitele hrobky nebo zemřelou osobu

- (vi) porozumění frázi v kontextu celé věty: následovat bude seznam bohů pohřebiště, kteří rovněž obdarují zemřelého, a poté seznam obětín zpravidla obsahující „tisíc chlebů, džbánů piva, volů, drůbeže, látek, mastí, alabastru a všech věcí dobrých a čistých“.

Napodobitelé

Egyptské hieroglyfy zkusily kopírovat i jiné starověké kultury. Nejdůležitějším příkladem této snahy je království Meroe, jehož stejnojmenné hlavní město leželo jižně od Egypta ve starobylém království Núbie (moderní Súdán). Králové z Meroe mohli pocházet z rodu napatských králů 25. dynastie, kteří kdysi vládli Egyptu a považovali se za téměř garanty egyptského království a se svým působivým Amonovým chrámem v Gebel Barkalu i za ochránce egyptských bohů. Merojští králové zapisovali svůj jazyk zvláštním obrázkovým písmem a také kurzívnějším písmem podobným hieratice. Zdá se, jako by si vypůjčili ideu písma od Egyptanů, avšak zapisovali samozřejmě zcela odlišný jazyk, jehož původ leží nejspíš ve starověkém núbijském nebo některém africkém jazyce, kterým se ve starověku mluvilo na východě tohoto kontinentu. Merojské hieroglyfy tvoří „abeceda“

HIEROGLYFY

dvaceti čtyř znaků, a i když se texty čtou zprava doleva, znaky zvířat a lidí jsou obráceny opačným směrem.

Obr. 3. Merojské hieroglyfy. Tento text z obětní tabulky je dnes uložen v Berlínském muzeu, ale původně pochází z pyramid v Meroe. Najdeme zde osmnáct z celkem čtyřiadvaceti znaků.

TRANSLITERACE

PŘEKLAD

(čteno zprava doleva)

woši : šore

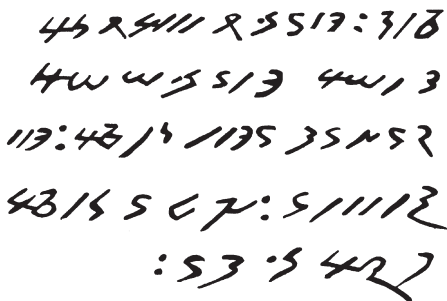
tekidže-mni qo wi

npt-džxet : t edžxelo wi

Ó Eseto a Usire!

požehnaný Takidže-amane,

zrozený z Napata-džachete,
zplozený [Adžekchetalim].

Obr. 4. Merojské kurzívní písmo. Tento text pochází ze stély z Amary a dnes je v chartúmském muzeu. Najdeme zde dvacet ze čtyřiadvaceti znaků.

HIEROGLYFICKÉ PÍSMO A EGYPTSKÝ JAZYK

TRANSLITERACE	PŘEKLAD
(čteno zprava doleva)	
woši qetene jinele	Ó Eseto (epitet)
šore qeterre	Ó Usire (epitet)
adžemeqo le wi : qo-	Adžemeqo, zrozený
-koje : džxelo	Qekajou, zplozený
mni-teme	Amani-temem

Několik znaků vypadá stejně jako egyptské hieroglyfy, ale nemají stejnou hodnotu. Navíc merojština používá interpunkční znaménka, jakousi dvojtečku mezi slovy, neboť nemá žádné determinativy. Texty se obvykle čtou zprava doleva a kurzívní podobu lze snadno poznat, neboť působí jako řádky čísel 2, 4 a 3, z nichž některé mají dlouhé konce. Ačkoli abecedě v zásadě rozumíme, merojský jazyk dosud není zcela rozluštěn. Můžeme pochopit základní smysl některých zádušních textů, ale detailní význam dlouhých historických popisů je mnohem méně zřejmý. Odborníci však neustále jazyk zkoumají a může dojít k přelomu, jako byl ten, jehož vědci nedávno dosáhli u jazyka Mayů. Pro takový pokrok by však bylo třeba nalézt nějaký dvojjazyčný text psaný nejspíše merojštinou a démotštinou nebo merojštinou a řečtinou, aby oba texty mohly být srovnány a pochopeny. Jedním z posledních míst, které takový objev mohlo umožnit, byla oblast posvátné hory Kasr Ibrim. Bylo zde nalezeno množství dokumentů ve všech

HIEROGLYFY

jazycích známých v nilském údolí. Potřebný dvoj-
jazyčný text se však neobjevil a stoupající vody
Násirova jezera prosákly zdejšími vrstvami, a tím
přivodily zkázu mnoha zbývajících organických
materiálů.